WORLD FORUM ON ACADEMIC INNOVATION AND DIGITAL LITERACY

SOLIQ MA’MURIYATCHILIGINI RAQAMLASHTIRISH VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Toshkent xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Gadoyeva Nilufar Erkinovna
nilufargadoeva@icloud.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirishning iqtisodiy-fiskal samaradorligini baholashning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Raqamli transformatsiya soliq munosabatlarini elektronlashtirish emas, balki soliqqa tortiladigan operatsiyalarni identifikatsiyalash, ma’lumotlarni integratsiyalash, majburiyatlarni avtomatlashtirish, komplaens risklarini boshqarish va fiskal salohiyatni safarbar etishga asoslangan ma’lumotlar boshqaruvi modeli sifatida talqin qilingan. Tadqiqotda raqamli qamrov, ma’lumotlar sifati, avtomatlashtirish, risk samaradorligi, komplaens-servis natijalari va ma’muriy xarajatlarni birlashtiruvchi Digital Tax Administration Efficiency Index (DTAEI) taklif etilgan. Raqamlashtirish samaradorligi texnologik qamrov bilan emas, balki soliq bazasining kuzatiluvchanligi, komplaensning yaxshilanishi, xarajatlarning qisqarishi va fiskal salohiyatning real budjet tushumlariga transformatsiyalanishi bilan belgilanishi asoslangan.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations for assessing the economic and fiscal efficiency of digital tax administration. Digital transformation is interpreted not merely as the electronic delivery of tax services, but as a data-driven management model integrating taxable transaction identification, data integration, process automation, compliance-risk management and revenue mobilization. The study proposes a Digital Tax Administration Efficiency Index (DTAEI) combining digital coverage, data quality, automation, risk efficiency, compliance and service outcomes, and administrative cost efficiency. The effectiveness of tax digitalization is shown to depend not on technological coverage

itself, but on its ability to improve tax-base observability, strengthen compliance, reduce administrative costs and convert fiscal potential into sustainable budget revenues.

Kalit so‘zlar: soliq ma’muriyatchiligi, raqamlashtirish, soliq bazasi, ma’lumotlar integratsiyasi, avtomatlashtirish, komplaens, risk-tahlil, DTAEI, budjet tushumlari.

Keywords: tax administration, digitalization, tax base, data integration, automation, compliance, risk analysis, DTAEI, budget revenues.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi soliq ma’muriyatchiligining an’anaviy tashkiliy-funksional modelini ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimiga transformatsiya qilmoqda. Zamonaviy raqamli yondashuv soliqqa tortiladigan operatsiyalarni real vaqtga yaqin rejimda identifikatsiyalash, turli axborot manbalarini avtomatik verifikatsiya qilish, komplaens risklarini algoritmik baholash hamda ehtimoliy xatolarni soliq majburiyati yuzaga kelishidan oldin aniqlash imkonini bermoqda.

Shu jihatdan, soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirish elektron deklaratsiya, elektron hisobvaraq-faktura yoki onlayn to‘lov tizimlarini joriy etish bilan cheklanmaydi. U soliq to‘lovchilar, soliqqa tortish ob’ektlari va iqtisodiy operatsiyalar haqidagi ma’lumotlarni yagona analitik konturda integratsiyalash, fiskal risklarni differensiatsiyalash va ma’muriy resurslarni yuqori xavfli segmentlarga maqsadli yo‘naltirishni nazarda tutadi.

Bunda raqamlashtirish darajasi bilan uning iqtisodiy-fiskal samaradorligini metodologik jihatdan farqlash zarur. Elektron xizmatlar soni yoki raqamli operatsiyalar hajmi texnologik qamrovni tavsiflasa-da, real samaradorlik ma’lumotlar sifati, tizimlararo integratsiya, avtomatlashtirish va axborotning boshqaruv qarorlariga transformatsiyalanish darajasi bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi soliq ma’muriyatchiligini texnologik raqamlashtirishdan natijaga yo‘naltirilgan funksional boshqaruv modeliga o‘tkazish mexanizmini asoslash hamda uning iqtisodiy va fiskal samaradorligini kompleks baholovchi integral indikatorlar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda raqamli soliq ma’muriyatchiligi soliq komplaensi, axborot asimmetriyasi, ma’muriy xarajatlar va fiskal salohiyatni safarbar etish bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etiladi. Raqamli texnologiyalar soliq organlariga deklarativ axborot bilan cheklanmasdan, bank, bojxona, kadastr va mehnat munosabatlariga oid tashqi ma’lumotlarni integratsiyalash imkonini bermoqda.

Xalqaro amaliyot elektron deklaratsiyalash bosqichidan avtomatik ma’lumot almashinuvi, pre-fill texnologiyalari va intellektual risk-tahlilga o‘tish tendensiyasini namoyon etadi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, soliq ma’muriyatlarining 80 foizdan ortig‘i tashqi tizimlar bilan API orqali axborot almashishni rivojlantirmoqda, qariyb 80 foizi biznes tizimlaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumot oladi, 70 foizdan ortig‘i esa sun’iy intellektdan risklarni baholash, firibgarlikni aniqlash va servis jarayonlarida foydalanadi.

Shu bilan birga, raqamli tizimlarning samaradorligi ma’lumotlar hajmidan ko‘ra ularning to‘liqligi, ishonchliligi, aktual holati va o‘zaro mosligiga bog‘liq. Integratsiyalashmagan yoki sifatsiz ma’lumotlar murakkab algoritmlar mavjud bo‘lgan sharoitda ham noto‘g‘ri risk signallarini shakllantirishi mumkin.

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, institutsional yondashuv, funksional dekompozitsiya, indikatorli baholash, normallashtirish va indekslash usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar raqamli soliq ma’muriyatchiligini o‘zaro bog‘liq funksional bloklar tizimi sifatida baholash imkonini berdi.

Asosiy natijalar va tahlil

Tadqiqot natijasida soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirish samaradorligini oshirishning quyidagi funksional mexanizmi taklif etildi:

raqamli identifikatsiya → ma’lumotlar integratsiyasi → avtomatlashtirish va pre-fill → risk-tahlil va sun’iy intellekt → differensiatsiyalangan servis va nazorat → natijalar monitoringi.

Mazkur mexanizmda raqamli texnologiyalar mustaqil maqsad emas, balki soliq bazasining kuzatiluvchanligini oshirish, komplaens xarajatlarini kamaytirish, risklarni aniq segmentatsiyalash va fiskal salohiyatni real budjet tushumlariga transformatsiya qilish vositasi sifatida talqin etiladi.

Birinchi bosqichda soliq to‘lovchi, soliqqa tortish ob’ektlari, kontragentlar va iqtisodiy operatsiyalar yagona raqamli identifikatsiya tizimida bog‘lanadi. Ikkinchi bosqichda soliq, bojxona, bank, kadastr va mehnat ma’lumotlari integratsiyalanib, hisobotlarni avtomatik verifikatsiya qilish imkoniyati yaratiladi.

Uchinchi bosqichda deklaratsiyalarni oldindan to‘ldirish, soliq majburiyatlarini avtomatik hisoblash va tizimlararo mashinadan-mashinaga ma’lumot almashinuvi kengaytiriladi. Bu tranzaksion va ma’muriy xarajatlarni qisqartirib, inson resurslarini yuqori fiskal ahamiyatga ega risklarni tahlil qilishga yo‘naltirish imkonini beradi.

To‘rtinchi bosqichda katta hajmdagi ma’lumotlar risk-tahlil va sun’iy intellekt vositalari orqali qayta ishlanib, yuqori xavfli sub’ekt va operatsiyalar aniqlanadi. Beshinchi bosqichda esa past riskli segmentlarga servis, avtomatik ogohlantirish va ixtiyoriy tuzatish mexanizmlari, yuqori riskli segmentlarga esa maqsadli audit va nazorat choralarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Mazkur funksional mexanizm samaradorligini kompleks baholash uchun Digital Tax Administration Efficiency Index (DTAEI) taklif etiladi. Ushbu indeks raqamli texnologiyalarning mavjudligini emas, balki ularning ma’muriy va fiskal natijaga transformatsiyalanish darajasini baholashga qaratilib, oltita funksional komponentni birlashtiradi: raqamli qamrov, ma’lumotlar sifati va integratsiyasi, avtomatlashtirish,

risklarni aniqlash samaradorligi, komplaens va servis natijalari hamda ma’muriy xarajatlar samaradorligi.

Shu tariqa, raqamli soliq ma’muriyatchiligining iqtisodiy samaradorligi texnologik infratuzilmaning mavjudligi bilan emas, balki uning axborot asimmetriyasini qisqartirish, komplaens xarajatlarini kamaytirish, fiskal risklarni aniq segmentatsiyalash va soliq bazasining kuzatiluvchanligini oshirish qobiliyati bilan belgilanadi.

Subindeks	Mazmuni	Iqtisodiy-fiskal natija
DC - Digital Coverage	raqamli qamrov	asosiy soliq jarayonlarining elektron qamrovi
DQ - Data Quality	ma’lumotlar sifati va integratsiyasi	axborot ishonchliligi va o‘zaro muvofiqligi
AU - Automation	avtomatlashtirish	vaqt va tranzaksion xarajatlarni qisqartirish
RE - Risk Efficiency	risklarni aniqlash samaradorligi	nazorat resurslarini maqsadli taqsimlash
CS - Compliance & Service	komplaens va servis	ixtiyoriy to‘lov intizomini kuchaytirish
CE - Cost Efficiency	ma’muriy xarajatlar samaradorligi	raqamlashtirishning iqtisodiy qaytimini baholash

Raqamli soliq ma’muriyatchiligi samaradorligini baholashda uning alohida funksional komponentlarini kompleks tahlil qilish zarur. Shu maqsadda Digital Tax Administration Efficiency Index (DTAEI) tarkibida oltita asosiy subindeks ajratildi.

Raqamli qamrov subindeksi (DC) elektron deklaratsiyalar, elektron to‘lovlar, elektron hisobvaraq-fakturalar va shaxsiy kabinetlardan foydalanish darajasini ifodalaydi. Biroq raqamli qamrovning yuqoriligi boshqa funksional komponentlar

yetarli darajada rivojlanmagan sharoitda umumiy raqamli samaradorlikning yuqoriligini anglatmaydi.

Ma’lumotlar sifati subindeksi (DQ) axborotning to‘liqligi, aktualligi, o‘zaro muvofiqligi va avtomatik integratsiyalashuv darajasini baholaydi. Chunki past sifatli ma’lumotlar asosida ishlaydigan murakkab algoritmlar ham noto‘g‘ri risk signallarini shakllantirishi mumkin. Shu bois ma’lumotlar bazalarining sonidan ko‘ra, dublikatlar, identifikatsiya qilinmagan operatsiyalar va manbalararo tafovutlar darajasi muhimroq hisoblanadi.

Avtomatlashtirish subindeksi (AU) soliq jarayonlarining inson ishtirokisiz yoki minimal ishtirok bilan bajarilish darajasini ifodalaydi. Deklaratsiyalarni oldindan to‘ldirish, avtomatik hisoblash, mashinadan-mashinaga ma’lumot uzatish, risk signallarini va standart xabarnomalarni avtomatik shakllantirish uning asosiy indikatorlarini tashkil etadi.

Risk samaradorligi subindeksi (RE) raqamli tizim tomonidan yaratilgan risk signallari sonini emas, balki ularning real fiskal natijaga aylanish darajasini baholaydi. Shu sababli maqsadli auditlar natijadorligi, aniqlangan qo‘shimcha soliq bazasi va hisoblangan soliqlarning amalda undirilish koeffitsienti muhim mezonlar hisoblanadi.

Komplaens va servis subindeksi (CS) raqamlashtirishning soliq to‘lovchi xulq-atvoriga ta’sirini aks ettiradi. Hisobotlarni o‘z vaqtida topshirish, soliq majburiyatlarini muddatida bajarish, xatolarni ixtiyoriy tuzatish hamda soliq organlari bilan o‘zaro munosabatlarga sarflanadigan vaqtning qisqarishi mazkur subindeksning natijaviy ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Ma’muriy xarajatlar samaradorligi subindeksi (CE) raqamli texnologiyalarga sarflangan resurslarning iqtisodiy qaytimini baholaydi. Uning mazmuni bir birlik ma’muriy resurs hisobiga aniqlangan soliq bazasi, oldi olingan komplaens xatolari hamda budjet tushumlarini safarbar etish xarajatlarining kamayishi orqali namoyon bo‘ladi.

DTAEIni hisoblashda turli o‘lchov birliklaridagi indikatorlar standartlashtirilib, tegishli subindekslarga birlashtiriladi va vazn koeffitsientlari asosida integral ko‘rsatkich shakllantiriladi. Vaznlarni mexanik ravishda teng belgilash o‘rniga, yetarli ma’lumot mavjud bo‘lganda statistik kalibrlash, ma’lumotlar cheklangan sharoitda esa asoslangan ekspert baholaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

DTAEIning muhim metodologik xususiyati uni oddiy reyting vositasi sifatida emas, balki raqamli soliq ma’muriyatchiligidagi funksional cheklovlarni diagnostika qiluvchi instrument sifatida qo‘llashdan iborat. Masalan, DC yuqori, DQ past bo‘lsa, asosiy muammo raqamli xizmatlar sonida emas, ma’lumotlar sifati va integratsiyasida; DQ yuqori, RE past bo‘lsa esa mavjud axborotdan risklarni boshqarishda yetarli darajada foydalanilmayotgani aniqlanadi.

Shu asosda raqamli soliq ma’muriyatchiligining natijaviy iqtisodiy zanjiri quyidagicha ifodalanadi:

raqamli identifikatsiya → ma’lumotlar integratsiyasi → axborot asimmetriyasining qisqarishi → avtomatlashtirilgan verifikatsiya → risklarni segmentatsiyalash → differensiatsiyalangan servis va nazorat → komplaensning oshishi → soliq bazasining aniqlanuvchanligi → soliq majburiyatlarining to‘g‘ri hisoblanishi → undiruvchanlikning oshishi → budjet tushumlarining barqarorligi.

Mazkur zanjir raqamli texnologiyalarning texnik imkoniyatlarini iqtisodiy va fiskal natijaga transformatsiya qilish mexanizmini ifodalaydi. Shu sababli raqamli soliq ma’muriyatchiligi samaradorligini budjet daromadlarining nominal o‘sishi bilan bevosita tenglashtirish metodologik jihatdan to‘g‘ri emas. Budjet tushumlariga iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, soliq stavkalari, ish haqi, korporativ foyda va tashqi iqtisodiy omillar ham ta’sir qiladi. DTAEI esa aynan raqamli ma’muriyatchilikning mavjud fiskal salohiyatni aniqlash va safarbar etishdagi funksional samaradorligini baholaydi. Shuningdek, raqamlashtirishning iqtisodiy qaytimi axborot xavfsizligi, ma’lumotlarni boshqarish sifati va inson kapitaliga bevosita bog‘liq. Shu bois

xodimlarning raqamli hamda tahliliy kompetensiyalari raqamli transformatsiyaning mustaqil institutsional sharti sifatida qaralishi lozim.

Xulosa

Tadqiqot natijalari soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirishni elektron xizmatlar va axborot tizimlari sonining ko‘payishi bilan cheklash metodologik jihatdan yetarli emasligini ko‘rsatadi. Raqamli soliq ma’muriyatchiligining haqiqiy iqtisodiy samarasi uning soliq bazasini aniqlash sifatini oshirish, axborot asimmetriyasini qisqartirish, tranzaksion va ma’muriy xarajatlarni kamaytirish, komplaens risklarini aniq segmentatsiyalash hamda fiskal salohiyatni real budjet tushumlariga transformatsiya qilish qobiliyati bilan belgilanadi.

Shu nuqtai nazardan, raqamlashtirish jarayonini raqamli identifikatsiya ma’lumotlar integratsiyasi, avtomatlashtirish, risk-tahlil, differensiatsiyalangan servis va nazorat, natijalar monitoringi funksional zanjiri asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Taklif etilgan DTAEI integral indeksi raqamlashtirish darajasi bilan uning iqtisodiy-fiskal samaradorligini metodologik jihatdan ajratib, raqamli qamrov, ma’lumotlar sifati, avtomatlashtirish, risk samaradorligi, komplaens-servis va ma’muriy xarajatlar samaradorligini yagona baholash tizimida birlashtiradi. Bu esa soliq ma’muriyatchiligining samaradorligini cheklayotgan funksional bo‘g‘inni aniqlash va boshqaruv qarorlarini natijaga yo‘naltirish imkonini beradi.

Umuman, soliq ma’muriyatchiligini raqamlashtirishning strategik maqsadi yangi axborot tizimlarini joriy etishning o‘zi emas, balki raqamli ma’lumotni iqtisodiy qiymatga, axborotni boshqaruv qaroriga, risk signalini maqsadli ma’muriy ta’sirga va texnologik investitsiyani barqaror fiskal natijaga transformatsiya qilishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dabla-Norris E., Lima F. Macroeconomic Effects of Tax Rate and Base

Changes: Evidence from Fiscal Consolidations. IMF Working Paper WP/18/220. – Washington, D.C.: IMF, 2018. DOI: 10.5089/9781484377451.001.

2. Ault H.J., Arnold B.J. Protecting the Tax Base of Developing Countries: An Overview. – United Nations, 2013/2015.

3. Allingham M.G., Sandmo A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis // Journal of Public Economics. – 1972. – Vol. 1, No. 3–4. – P. 323–338.

4. Keen M., Slemrod J. Optimal Tax Administration // Journal of Public Economics. – 2017. – Vol. 152. – P. 133–142.

5. Yamauchi A. Fiscal Sustainability: The Case of Eritrea. IMF Working Paper No. 2004/007. – Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2004. – 29 p. DOI: 10.5089/9781451842449.001.